

راهنمای نگارش مقالات

از نویسنده‌گان محترم، تقاضا می‌شود از ارسال مقالاتی که مطابق شیوه نامه نیست، خودداری فرمایند؛ صرفاً مقالاتی در نوبت ارزیابی قرار می‌گیرند که مطابق شیوه نامه نگاشته شده باشند.

۱. پذیرش مقاله صرفاً به صورت الکترونیکی و از طریق سامانه مجله، به آدرس www.nameh-i-hikmat.journals.isu.ac.ir، انجام می‌گیرد. بدین منظور، با ورود به این سامانه، گزینه ثبت نام را انتخاب کرده و مراحل مربوط را انجام دهید. درنهایت، زمزورود به سامانه، به پست الکترونیک شما ارسال می‌گردد و شما می‌توانید به فحصه اختصاصی خود دسترسی پیدا کنید.

۲. ارجاع مایه و مأخذ، در متن مقاله در پایان نقل قول با موضوع استفاده شده داخل پارنس به شکل زیر آورده شود:

۱-۲. متنی فارسی: (نام خوانوادگی مؤلف، سال نشر، جلد، صفحه؛ مثال: (سینی، ۱۳۷۶، ۲، ص. ۸۳).
 ۲-۲. متنی لاتین: (صفحه، جلد، سال نشر، نام خوانوادگی مؤلف؛ مثال: (Plantinga, 1998, p. 71).
 ۳- تکرار ارجاع یا استناد مثل بار اول بیان شود و از کاربرد کلمات همان، پیشین و ... (Ibid) خودداری شود.
 - چنانچه از نویسنده‌ای در یک سال پیش از یکی اثر انتشار یافته باشد، با ذکر حروف الفبا پس از سال انتشار، از یکدیگر تمیز شوند.
 ۴. تمام توضیحات اضافی و همچنین، مطالب انگلیسی اسامی خاص یا اصطلاحات (در سوت لزوم) با عنوان «یادداشت‌ها»، در انتهای متن مقاله آورده شود (ارجاع و استناد در یادداشت‌ها مثل متن مقاله، روش درونمنته (بند ۲) خواهد بود).

۵. در پایان مقاله، هفروت الفبایی متنی فارسی و لاتین (کتابنامه) به سوت زیر ارائه شود (اینها متنی فارسی و عربی و سپس متنی لاتین):

کتاب: نام خوانوادگی و نام نویسنده (تاریخ چاپ)، نام کتاب، نام مترجم، محل انتشار: نام ناشر، شماره چاپ، جلد.
 مثال: هارتناک، یوسنوس (۱۳۵۱)، ویتگنشیان، ترجمه منوچهر بزرگمهر، تهران: انتشارات خوارزمی.

Nozick, Robert (1981), *Philosophical Explanations*, Oxford: Oxford University Press.

مقاله مندرج در مجلات: نام خوانوادگی و نام نویسنده (سال انتشار)، «عنوان مقاله»، نام نشریه، شماره نشریه.

مثال: موحد، ضیاء (۱۳۷۶)، «تمایزات مبنای منطق قدم و جدید»، «فصل نامه مفت، دوره سوم، ش. ۱۰.

Shapiro, Stewart (2002), "Incompleteness and Inconsistency", *Mind*, vol. 111.

مقاله مندرج در مجموعه مقالات دایرة المعارف: نام خوانوادگی و نام نویسنده (تاریخ چاپ)، «عنوان مقاله»، نام کتاب (ایتالیک)، نام ویراستار، محل انتشار: نام ناشر، شماره چاپ، شماره جلد.

مثال: محمود بینا مطلق (۱۳۸۲): «فلسفه زیان در کرتیل افلاطون»، در مجموعه مقالات هماشی جهانی حکم ملحدرا، تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدر، جلد هفتم.

Rickman, H.P. (1972): "Dilthey", in *The Encyclopedia of Philosophy*, Paul Edwards (ed), New York: Macmillan Publishing Company.

۵. چکیده‌ای حداقل دارای ۱۵۰ و حداقل دارای ۲۵۰ واژه و در بردازده عنوان و موضوع مقاله، روش تحقیق و مهمترین نتایج و فهرستی از واژگان کلیدی (حداقل ۳ و حداقل ۵ واژه)، به طور جداول‌گاهه ضمیمه مقاله شود و در ذیل آن، رتبه دانشگاهی، دانشگاه محل خدمت، آدرس داشتگاه و پست الکترونیکی نویسنده قید گردد.

۶. ترجمه انگلیسی عنوان مقاله، چکیده و کلیدواژه‌ها بعد از تأیید اولیه مقاله دریافت می‌شود و نیاز به ارسال اولیه آن نیست.

۷. مقاله در کاغذ A4 با رعایت فضای مناسب در جای سطرها، در محيط ورد با فرمت docx یا doc یا BLotus13 (latint10) (TimesNewRoman10) (TimesNewRoman12) (latint13) (latint14) (latint15) (latint16) (latint17) (latint18) (latint19) (latint20) (latint21) (latint22) (latint23) (latint24) (latint25) (latint26) (latint27) (latint28) (latint29) (latint30) (latint31) (latint32) (latint33) (latint34) (latint35) (latint36) (latint37) (latint38) (latint39) (latint40) (latint41) (latint42) (latint43) (latint44) (latint45) (latint46) (latint47) (latint48) (latint49) (latint50) (latint51) (latint52) (latint53) (latint54) (latint55) (latint56) (latint57) (latint58) (latint59) (latint60) (latint61) (latint62) (latint63) (latint64) (latint65) (latint66) (latint67) (latint68) (latint69) (latint70) (latint71) (latint72) (latint73) (latint74) (latint75) (latint76) (latint77) (latint78) (latint79) (latint80) (latint81) (latint82) (latint83) (latint84) (latint85) (latint86) (latint87) (latint88) (latint89) (latint90) (latint91) (latint92) (latint93) (latint94) (latint95) (latint96) (latint97) (latint98) (latint99) (latint100) (latint101) (latint102) (latint103) (latint104) (latint105) (latint106) (latint107) (latint108) (latint109) (latint110) (latint111) (latint112) (latint113) (latint114) (latint115) (latint116) (latint117) (latint118) (latint119) (latint120) (latint121) (latint122) (latint123) (latint124) (latint125) (latint126) (latint127) (latint128) (latint129) (latint130) (latint131) (latint132) (latint133) (latint134) (latint135) (latint136) (latint137) (latint138) (latint139) (latint140) (latint141) (latint142) (latint143) (latint144) (latint145) (latint146) (latint147) (latint148) (latint149) (latint150) (latint151) (latint152) (latint153) (latint154) (latint155) (latint156) (latint157) (latint158) (latint159) (latint160) (latint161) (latint162) (latint163) (latint164) (latint165) (latint166) (latint167) (latint168) (latint169) (latint170) (latint171) (latint172) (latint173) (latint174) (latint175) (latint176) (latint177) (latint178) (latint179) (latint180) (latint181) (latint182) (latint183) (latint184) (latint185) (latint186) (latint187) (latint188) (latint189) (latint190) (latint191) (latint192) (latint193) (latint194) (latint195) (latint196) (latint197) (latint198) (latint199) (latint200) (latint201) (latint202) (latint203) (latint204) (latint205) (latint206) (latint207) (latint208) (latint209) (latint210) (latint211) (latint212) (latint213) (latint214) (latint215) (latint216) (latint217) (latint218) (latint219) (latint220) (latint221) (latint222) (latint223) (latint224) (latint225) (latint226) (latint227) (latint228) (latint229) (latint230) (latint231) (latint232) (latint233) (latint234) (latint235) (latint236) (latint237) (latint238) (latint239) (latint240) (latint241) (latint242) (latint243) (latint244) (latint245) (latint246) (latint247) (latint248) (latint249) (latint250) (latint251) (latint252) (latint253) (latint254) (latint255) (latint256) (latint257) (latint258) (latint259) (latint260) (latint261) (latint262) (latint263) (latint264) (latint265) (latint266) (latint267) (latint268) (latint269) (latint270) (latint271) (latint272) (latint273) (latint274) (latint275) (latint276) (latint277) (latint278) (latint279) (latint280) (latint281) (latint282) (latint283) (latint284) (latint285) (latint286) (latint287) (latint288) (latint289) (latint290) (latint291) (latint292) (latint293) (latint294) (latint295) (latint296) (latint297) (latint298) (latint299) (latint300) (latint301) (latint302) (latint303) (latint304) (latint305) (latint306) (latint307) (latint308) (latint309) (latint310) (latint311) (latint312) (latint313) (latint314) (latint315) (latint316) (latint317) (latint318) (latint319) (latint320) (latint321) (latint322) (latint323) (latint324) (latint325) (latint326) (latint327) (latint328) (latint329) (latint330) (latint331) (latint332) (latint333) (latint334) (latint335) (latint336) (latint337) (latint338) (latint339) (latint340) (latint341) (latint342) (latint343) (latint344) (latint345) (latint346) (latint347) (latint348) (latint349) (latint350) (latint351) (latint352) (latint353) (latint354) (latint355) (latint356) (latint357) (latint358) (latint359) (latint360) (latint361) (latint362) (latint363) (latint364) (latint365) (latint366) (latint367) (latint368) (latint369) (latint370) (latint371) (latint372) (latint373) (latint374) (latint375) (latint376) (latint377) (latint378) (latint379) (latint380) (latint381) (latint382) (latint383) (latint384) (latint385) (latint386) (latint387) (latint388) (latint389) (latint390) (latint391) (latint392) (latint393) (latint394) (latint395) (latint396) (latint397) (latint398) (latint399) (latint400) (latint401) (latint402) (latint403) (latint404) (latint405) (latint406) (latint407) (latint408) (latint409) (latint410) (latint411) (latint412) (latint413) (latint414) (latint415) (latint416) (latint417) (latint418) (latint419) (latint420) (latint421) (latint422) (latint423) (latint424) (latint425) (latint426) (latint427) (latint428) (latint429) (latint430) (latint431) (latint432) (latint433) (latint434) (latint435) (latint436) (latint437) (latint438) (latint439) (latint440) (latint441) (latint442) (latint443) (latint444) (latint445) (latint446) (latint447) (latint448) (latint449) (latint450) (latint451) (latint452) (latint453) (latint454) (latint455) (latint456) (latint457) (latint458) (latint459) (latint460) (latint461) (latint462) (latint463) (latint464) (latint465) (latint466) (latint467) (latint468) (latint469) (latint470) (latint471) (latint472) (latint473) (latint474) (latint475) (latint476) (latint477) (latint478) (latint479) (latint480) (latint481) (latint482) (latint483) (latint484) (latint485) (latint486) (latint487) (latint488) (latint489) (latint490) (latint491) (latint492) (latint493) (latint494) (latint495) (latint496) (latint497) (latint498) (latint499) (latint500) (latint501) (latint502) (latint503) (latint504) (latint505) (latint506) (latint507) (latint508) (latint509) (latint510) (latint511) (latint512) (latint513) (latint514) (latint515) (latint516) (latint517) (latint518) (latint519) (latint520) (latint521) (latint522) (latint523) (latint524) (latint525) (latint526) (latint527) (latint528) (latint529) (latint530) (latint531) (latint532) (latint533) (latint534) (latint535) (latint536) (latint537) (latint538) (latint539) (latint540) (latint541) (latint542) (latint543) (latint544) (latint545) (latint546) (latint547) (latint548) (latint549) (latint550) (latint551) (latint552) (latint553) (latint554) (latint555) (latint556) (latint557) (latint558) (latint559) (latint560) (latint561) (latint562) (latint563) (latint564) (latint565) (latint566) (latint567) (latint568) (latint569) (latint570) (latint571) (latint572) (latint573) (latint574) (latint575) (latint576) (latint577) (latint578) (latint579) (latint580) (latint581) (latint582) (latint583) (latint584) (latint585) (latint586) (latint587) (latint588) (latint589) (latint590) (latint591) (latint592) (latint593) (latint594) (latint595) (latint596) (latint597) (latint598) (latint599) (latint600) (latint601) (latint602) (latint603) (latint604) (latint605) (latint606) (latint607) (latint608) (latint609) (latint610) (latint611) (latint612) (latint613) (latint614) (latint615) (latint616) (latint617) (latint618) (latint619) (latint620) (latint621) (latint622) (latint623) (latint624) (latint625) (latint626) (latint627) (latint628) (latint629) (latint630) (latint631) (latint632) (latint633) (latint634) (latint635) (latint636) (latint637) (latint638) (latint639) (latint640) (latint641) (latint642) (latint643) (latint644) (latint645) (latint646) (latint647) (latint648) (latint649) (latint650) (latint651) (latint652) (latint653) (latint654) (latint655) (latint656) (latint657) (latint658) (latint659) (latint660) (latint661) (latint662) (latint663) (latint664) (latint665) (latint666) (latint667) (latint668) (latint669) (latint670) (latint671) (latint672) (latint673) (latint674) (latint675) (latint676) (latint677) (latint678) (latint679) (latint680) (latint681) (latint682) (latint683) (latint684) (latint685) (latint686) (latint687) (latint688) (latint689) (latint690) (latint691) (latint692) (latint693) (latint694) (latint695) (latint696) (latint697) (latint698) (latint699) (latint700) (latint701) (latint702) (latint703) (latint704) (latint705) (latint706) (latint707) (latint708) (latint709) (latint710) (latint711) (latint712) (latint713) (latint714) (latint715) (latint716) (latint717) (latint718) (latint719) (latint720) (latint721) (latint722) (latint723) (latint724) (latint725) (latint726) (latint727) (latint728) (latint729) (latint730) (latint731) (latint732) (latint733) (latint734) (latint735) (latint736) (latint737) (latint738) (latint739) (latint740) (latint741) (latint742) (latint743) (latint744) (latint745) (latint746) (latint747) (latint748) (latint749) (latint750) (latint751) (latint752) (latint753) (latint754) (latint755) (latint756) (latint757) (latint758) (latint759) (latint760) (latint761) (latint762) (latint763) (latint764) (latint765) (latint766) (latint767) (latint768) (latint769) (latint770) (latint771) (latint772) (latint773) (latint774) (latint775) (latint776) (latint777) (latint778) (latint779) (latint780) (latint781) (latint782) (latint783) (latint784) (latint785) (latint786) (latint787) (latint788) (latint789) (latint790) (latint791) (latint792) (latint793) (latint794) (latint795) (latint796) (latint797) (latint798) (latint799) (latint800) (latint801) (latint802) (latint803) (latint804) (latint805) (latint806) (latint807) (latint808) (latint809) (latint810) (latint811) (latint812) (latint813) (latint814) (latint815) (latint816) (latint817) (latint818) (latint819) (latint820) (latint821) (latint822) (latint823) (latint824) (latint825) (latint826) (latint827) (latint828) (latint829) (latint830) (latint831) (latint832) (latint833) (latint834) (latint835) (latint836) (latint837) (latint838) (latint839) (latint840) (latint841) (latint842) (latint843) (latint844) (latint845) (latint846) (latint847) (latint848) (latint849) (latint850) (latint851) (latint852) (latint853) (latint854) (latint855) (latint856) (latint857) (latint858) (latint859) (latint860) (latint861) (latint862) (latint863) (latint864) (latint865) (latint866) (latint867) (latint868) (latint869) (latint870) (latint871) (latint872) (latint873) (latint874) (latint875) (latint876) (latint877) (latint878) (latint879) (latint880) (latint881) (latint882) (latint883) (latint884) (latint885) (latint886) (latint887) (latint888) (latint889) (latint890) (latint891) (latint892) (latint893) (latint894) (latint895) (latint896) (latint897) (latint898) (latint899) (latint900) (latint901) (latint902) (latint903) (latint904) (latint905) (latint906) (latint907) (latint908) (latint909) (latint910) (latint911) (latint912) (latint913) (latint914) (latint915) (latint916) (latint917) (latint918) (latint919) (latint920) (latint921) (latint922) (latint923) (latint924) (latint925) (latint926) (latint927) (latint928) (latint929) (latint930) (latint931) (latint932) (latint933) (latint934) (latint935) (latint936) (latint937) (latint938) (latint939) (latint940) (latint941) (latint942) (latint943) (latint944) (latint945) (latint946) (latint947) (latint948) (latint949) (latint950) (latint951) (latint952) (latint953) (latint954) (latint955) (latint956) (latint957) (latint958) (latint959) (latint960) (latint961) (latint962) (latint963) (latint964) (latint965) (latint966) (latint967) (latint968) (latint969) (latint970) (latint971) (latint972) (latint973) (latint974) (latint975) (latint976) (latint977) (latint978) (latint979) (latint980) (latint981) (latint982) (latint983) (latint984) (latint985) (latint986) (latint987) (latint988) (latint989) (latint990) (latint991) (latint992) (latint993) (latint994) (latint995) (latint996) (latint997) (latint998) (latint999) (latint1000) (latint1001) (latint1002) (latint1003) (latint1004) (latint1005) (latint1006) (latint1007) (latint1008) (latint1009) (latint1010) (latint1011) (latint1012) (latint1013) (latint1014) (latint1015) (latint1016) (latint1017) (latint1018) (latint1019) (latint1020) (latint1021) (latint1022) (latint1023) (latint1024) (latint1025) (latint1026) (latint1027) (latint1028) (latint1029) (latint1030) (latint1031) (latint1032) (latint1033) (latint1034) (latint1035) (latint1036) (latint1037) (latint1038) (latint1039) (latint1040) (latint1041) (latint1042) (latint1043) (latint1044) (latint1045) (latint1046) (latint1047) (latint1048) (latint1049) (latint1050) (latint1051) (latint1052) (latint1053) (latint1054) (latint1055) (latint1056) (latint1057) (latint1058) (latint1059) (latint1060) (latint1061) (latint1062) (latint1063) (latint1064) (latint1065) (latint1066) (latint1067) (latint1068) (latint1069) (latint1070) (latint1071) (latint1072) (latint1073) (latint1074) (latint1075) (latint1076) (latint1077) (latint1078) (latint1079) (latint1080) (latint1081) (latint1082) (latint1083) (latint1084) (latint1085) (latint1086) (latint1087) (latint1088) (latint1089) (latint1090) (latint1091) (latint1092) (latint1093) (latint1094) (latint1095) (latint1096) (latint1097) (latint1098) (latint1099) (latint1100) (latint1101) (latint1102) (latint1103) (latint1104) (latint1105) (latint1106) (latint1107) (latint1108) (latint1109) (latint1110) (latint1111) (latint1112) (latint1113) (latint1114) (latint1115) (latint1116) (latint1117) (latint1118) (latint1119) (latint1120) (latint1121) (latint1122) (latint1123) (latint1124) (latint1125) (latint1126) (latint1127) (latint1128) (latint1129) (latint1130) (latint1131) (latint1132) (latint1133) (latint1134) (latint1135) (latint1136) (latint1137) (latint1138) (latint1139) (latint1140) (latint1141) (latint1142) (latint1143) (latint1144) (latint1145) (latint1146) (latint1147) (latint1148) (latint1149) (latint1150) (latint1151) (latint1152) (latint1153) (latint1154) (latint1155) (latint1156) (latint1157) (latint1158) (latint1159) (latint1160) (latint1161) (latint1162) (latint1163) (latint1164) (latint1165) (latint1166) (latint1167) (latint1168) (latint1169) (latint1170) (latint1171) (latint1172) (latint1173) (latint1174) (latint1175) (latint1176) (latint1177) (latint1178) (latint1179) (latint1180) (latint1181) (latint1182) (latint1183) (latint1184) (latint1185) (latint1186) (latint1187) (latint1188) (latint1189) (latint1190) (latint1191) (latint1192) (latint1193) (latint1194) (latint1195) (latint1196) (latint1197) (latint1198) (latint1199) (latint1200) (latint1201) (latint1202) (latint1203) (latint1204) (latint1205) (latint1206) (latint1207) (latint1208) (latint1209) (latint1210) (latint1211) (latint1212) (latint1213) (latint1214) (latint1215) (latint1216) (latint1217) (latint1218) (latint1219) (latint1220) (latint1221) (latint1222) (latint1223) (latint1224) (latint1225) (latint1226) (latint1227) (latint1228) (latint1229) (latint1230) (latint1231) (latint1232) (latint1233) (latint1234) (latint1235) (latint1236) (latint1237) (latint1238) (latint1239) (latint1240) (latint1241) (latint1242) (latint1243) (latint1244) (latint1245) (latint1246) (latint1247) (latint1248) (latint1249) (latint1250) (latint1251) (latint1252) (latint1253) (latint1254) (latint1255) (latint1256) (latint1257) (latint1258) (latint1259) (latint1260) (latint1261) (latint1262) (latint1263) (latint1264) (latint1265) (latint1266) (latint1267) (latint1268) (latint1269) (latint1270) (latint1271) (latint1272) (latint1273) (latint1274) (latint1275) (latint1276) (latint1277) (latint1278) (latint1279) (latint1280) (latint1281) (latint1282) (latint1283) (latint1284) (latint1285) (latint1286) (latint1287) (latint1288) (latint1289) (latint1290) (latint1291) (latint1292) (latint1293) (latint1294) (latint1295) (latint1296) (latint1297) (latint1298) (latint1299) (latint1300) (latint1301) (latint1302) (latint1303) (latint1304) (latint1305) (latint1306) (latint1307) (latint1308) (latint1309) (latint1310) (latint1311) (latint1312) (latint1313) (latint1314) (latint1315) (latint1316) (latint1317) (latint1318) (latint1319) (latint1320) (latint1321) (latint1322) (latint1323) (latint1324) (latint1325) (latint1326) (latint1327) (latint1328) (latint1329) (latint1330) (latint1331) (latint1332) (latint1333) (latint1334) (latint1335) (latint1336) (latint1337) (latint1338) (latint1339) (latint1340) (latint1341) (latint1342) (latint1343) (latint1344) (latint1345) (latint1346) (latint1347) (latint1348) (latint1349) (latint1350) (latint1351) (latint1352) (latint1353) (latint1354) (latint1355) (latint1356) (latint1357) (latint1358) (latint1359) (latint1360) (latint1361) (latint1362) (latint1363) (latint1364) (latint1365) (latint1366) (latint1367) (latint1368) (latint1369) (latint1370) (latint1371) (latint1372) (latint1373) (latint1374) (latint1375) (latint1376) (latint1377) (latint1378) (latint1379) (latint1380) (latint1381) (latint1382) (latint1383) (latint1384) (latint1385) (latint1386) (latint1387) (latint1388) (latint1389) (latint1390) (latint1391) (latint1392) (latint1393) (latint1394) (latint1395) (latint1396) (latint1397) (latint1398) (latint1399) (latint1400) (latint1401) (latint1402) (latint1403) (latint1404) (latint1405) (latint1406) (latint1407) (latint1408) (latint1409) (latint1410) (latint1411) (latint1412) (latint1413) (latint1414) (latint1415) (latint1416) (latint1417) (latint1418) (latint1419) (latint1420) (latint1421) (latint1422) (latint1423) (latint1424) (latint1425) (latint1426) (latint1427) (latint1428) (latint1429) (latint1430) (latint1431) (latint1432) (latint1433) (latint1434) (latint1435) (latint1436) (latint1437) (latint1438) (latint1439) (latint1440) (latint1441) (latint1442) (latint1443) (latint1444) (latint1445) (latint1446) (latint1447) (latint1448) (latint1449) (latint1450) (latint1451) (latint1452) (latint1453) (latint1454) (latint1455) (latint1456) (latint1457) (latint1458) (latint1459) (latint1460) (latint1461) (latint1462) (latint1463) (latint1464) (latint1465) (latint1466) (latint1467) (latint1468) (latint1469) (latint1470) (latint1471) (latint1472) (latint1473) (latint1474) (latint1475) (latint1476) (latint1477) (latint1478) (latint1479) (latint1480) (latint1481) (latint1482) (latint1483) (latint1484) (latint1485) (latint1486) (latint1487) (latint1488) (latint1489) (latint1490) (latint1491) (latint1492) (latint1493) (latint

مجله پژوهشنامه فلسفه دین (نامه حکمت)، در پایگاه Philosopher's Index، پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC) و پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID) نمایه می شود؛ در پایگاه مجلات تخصصی نور (noormags)، پورتال جامع علوم انسانی (ensani.ir) و پایگاه اطلاعات نشریات کشور (magiran) قابل دسترس است.

فهرست مقالات

۱.....	فهم دینی کرکگور از «سوبزکتیویته».....	محمد اصغری / ندا محجل
۲۳.....	نقش تربیتی انبیا (ع) در سیر معرفتی انسان‌ها از دیدگاه غزالی.....	میترا (زهرا) پورسینا
۴۷.....	تأثیر دعا بر جهان قانونمند از دیدگاه استاد مطهری و النور استامپ	ام هانی جراحی / عبدالرسول کشفی
۶۹.....	الهیات تمثیلی یا الهیات تشکیکی.....	افلاطون صادقی
۹۱..	واقع گرایی و ناقع گرایی دینی بررسی و نقد آرای دان کیوپیت، پل بدام و دی. زی. فیلیپس	علی صادقی
۱۱۹.....	جعل معنا از نگاه سارتر و نقد و بررسی آن بر اساس مبانی شناخت گرایی.....	دادود صدیقی / امیرعباس علیزمانی
۱۴۳.....	طبیعت گرایی خوش‌بینانه و معناداری زندگی.....	مسعود طوسی سعیدی
۱۶۵.....	رابطه زبان دین و واقعیت از دیدگاه ملاصدرا.....	وحیده فخار نوغانی / سید مرتضی حسینی شاهروodi
۱۸۳.....	هایک و بازسازی برهان وجودی گودل.....	محمد معارفی / محسن فیض بخش
۲۰۵.....	سعادت ناقص و کامل و ارتباط آن با رؤیت خداوند از دیدگاه توماس آکوئیناس.....	حسین هوشنگی / منصوره ملکی
۲۲۳.....	درخواست اشتراک	
۲۲۵.....	فهرست و چکیده‌های انگلیسی	

رابطه زبان دین و واقعیت از دیدگاه ملاصدرا

وحیده فخار نوغانی^۱

سید مرتضی حسینی شاهرودی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۸/۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱۱/۲۵

چکیده

پرسش از «رابطه زبان دین و واقعیت» از جمله مسائل مهم در حوزه زبان دین محسوب می‌شود. با توجه به اهمیت مبانی هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی در بررسی رابطه زبان دین و واقعیت، در این پژوهش تلاش شده است تا دیدگاه ملاصدرا در دو محور اساسی «رابطه زبان دین و واقعیت» و «کیفیت حکایتگری زبان دین از واقعیت» با توجه به مبانی یادشده بررسی شود. نتایج این پژوهش حاکی از این است که در حکمت متعالیه، وجود شواهدی مانند انتقادات جدی ملاصدرا نسبت به برآیندهای غیرقابل پذیرش رویکرد ناواقع گرایی، تبیین ارتباط مرتبه ظهور لغظی کلام الهی با مراتب فوق آن بر اساس کثرت در مظاهر وجود و همچنین فهم معانی کلام الهی در پرتو اصل تطابق و تناظر عوالم هستی، بر رویکرد واقع گرایانه نسبت به زبان دین دلالت دارد. علاوه بر این، در حکمت متعالیه، با توجه به نقش انسان کامل در ظهور تفصیلی عالم واقع، نه تنها تمامی توصیفات انسان کامل از واقعیت عین صدق است، بلکه سایر توصیفات نیز بر اساس مطابقت با توصیف انسان کامل متصف به صدق می‌گردد.

کلیدواژه‌ها

زبان دین، واقعیت، ملاصدرا، واقع گرایی، انسان کامل

fakhar@um.ac.ir

shahrudi@um.ac.ir

۱. استادیار دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۲. استاد دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران (نویسنده مسؤول)

مقدمه

زبان دین عبارت است از سخن گفتن خدا با انسان و به تعبیر دقیق‌تر ظهور حقایق وحیانی در قالب‌های فهم‌پذیر بشری. با توجه به این که در هر مرتبه زبانی زبان واسطه میان کاربر زبان و متعلق یا محکی عنه زبان است، پرسش از رابطه زبان و واقعیت و ترسیم دقیق چگونگی این رابطه بسیار ضروری است.

در بررسی رابطه زبان دین و واقعیت می‌توان دو پرسش اساسی مطرح کرد. نخست این که آیا اساساً زبان دین ناظر به واقع و حاکمی از آن است یا هیچ گونه ارتباطی با واقعیت و مراتب آن ندارد؟

پرسش دوم این که اگر زبان دین زبانی شناختاری و حاکمی از واقع است، حکایت زبان دین از واقعیت و مراتب و یا اجزاء آن چگونه است؟ به عبارت دیگر، زبان دین چگونه به کاربر زبان کمک می‌کند تا با واقعیتی که از آن حکایت می‌کند ارتباط برقرار کند؟ آیا می‌توان در این مرتبه زبان را همانند آئینه‌ای دانست که صورت‌های خویش را بازمی‌نمایاند بدون آن که هیچ گونه دخل و تصرفی در آنها داشته باشد؟ آیا زبان ابزار بیان واقع است، یا این که واقعیت هویت خویش را وامدار زبان است و زبان و واقعیت رابطه‌ای دوسویه دارند؟ به بیان دقیق‌تر، کیفیت حکایت زبان دین از واقعیت چگونه است؟

طرح پرسش دوم نیز از این جهت ضروری می‌نماید که در رویکردهای جدید به مسئله زبان، نقش زبان در بیان واقعیات، در مقایسه با رویکردهای سنتی، تغییر اساسی یافته است. در ارتباط با پرسش نخست، یعنی رابطه زبان دین و واقعیت، مجموعه آرا و نظریاتی را که در حوزه فلسفه دین مطرح شده است می‌توان در دو دسته کلی «واقع‌گرایی دینی» و «ناواقع‌گرایی» جای داد. از نظر واقع‌گرایان دینی، زبان دین شناختاری است، و نقش گزاره‌ها و جملات در آن توصیف واقعیات است. ولی ناواقع‌گرایان برای زبان دین نقش‌هایی به جز نقش توصیفی قائل‌اند، مثلاً بیان احساسات، نیت‌ها، بیان‌های اخلاقی، و پاره‌ای از آرمان‌های انسانی (هیک، ۱۳۸۱، ص ۲۱۱).

گروه نخست، با توجه به برآیندهای واقع‌گرایی دینی از جمله لزوم تحقیق و عده‌های الهی (Hick, 2001, p. 96)، التزام عملی به باورهای دینی (فرو، ۱۳۸۲، ص ۹۵)، و عقلانیت پذیرش باورهای دینی (Mill, 1874, p. 69) این رویکرد را ترجیح می‌دهند، در حالی که

از منظر ناواقع‌گرایان، تأکید بر بعد عملی دین و ترجیح آن نسبت به بعد اعتقادی و توصیف واقعیت از جمله دلایل پذیرش این رویکرد است (Cupitt, 1981, p. 55). علاوه بر این، از نظر این گروه، پذیرش رویکرد اخیر سبب بی‌نیازی از ارائه شواهد و دلایل در اثبات باورهای دینی و نیز از میان رفتن موانع تساهل و تسامح در ادیان است (Tilghman, 1993, p. 225).

در خصوص پرسش دوم نیز با توجه به آراء و نظریات رایج در حوزه مسائل زبان‌شناختی و بررسی نقش زبان در توصیف واقعیت، دیدگاه‌های متفاوتی مطرح شده است. توضیح این که در حوزه بررسی مسائل زبانی، دیدگاه‌های رایج در خصوص بررسی نقش زبان در توصیف واقعیت به دو رویکرد سنتی و جدید قابل تقسیم است. در رویکردهای سنتی، به طور کلی، زبان ابزاری برای بیان واقعیت است، بدین معنا که واقعیت به واسطه صورت‌هایی در ذهن منعکس شده و الفاظ و عبارات زبانی، به عنوان حاملان امین مقاهمیم ذهنی، وسیله برقراری تفاهم میان افراد بوده‌اند (لاینر، ۱۳۸۳، ص ۱۲). اما، در رویکردهای جدید، پیشفرضهای رویکرد سنتی در خصوص نقش زبان مورد تردید واقع شده است، و زبان در توصیف واقعیت نقشی مداخله‌گرانه ایفا می‌کند. در رویکرد اخیر، دخالت زبان در بیان و توصیف واقعیت تا بدان حد است که از نظر برخی واقعیت‌های خویش را از زبان دریافت می‌کند (Lakoff and Johnson, 1999, p. 12). این رویکردها به نوعی بر مسئله رابطه زبان دین و واقعیت نیز تأثیرگذار بوده‌اند و پرسش از کیفیت توصیف واقعیت در زبان دین را در ذهن مطرح می‌کنند.

در قلمرو اندیشه اسلامی، دیدگاه غالب متفکران اسلامی در خصوص پرسش نخست همسو با دیدگاه واقع‌گرایان دینی است، و تنها تأویل‌گرایان افاطی را می‌توان در زمرة پیروان دیدگاه ناواقع‌گرایی دینی به حساب آورد. در مورد پرسش دوم نیز، با توجه به حاکمیت رویکرد سنتی در حوزه معرفت‌شناسی - یعنی عدم دخالت زبان در بیان و توصیف واقعیت - زبان دین نیز از نظر غالب اندیشمندان اسلامی از همین ویژگی برخوردار است.

نکته بسیار مهمی که باید بدان توجه نمود این است که در تبیین رابطه زبان دین و واقعیت و کیفیت حکایت این زبان از عالم واقع، توجه به مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناسی بسیار حائز اهمیت است. در میان اندیشمندان اسلامی، ملاصدرا از جمله متفکرانی است که نظام

هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی او در حکمت متعالیه بستر مناسبی را برای پاسخ به پرسش‌های مطرح شده در حوزه زبان دین و واقعیت و نیز نقش زبان و میزان دخالت آن در بیان واقعیت فراهم می‌سازد. دیدگاه معتقدانه ملاصدرا نسبت به رویکردهای تأویلی افراطی و تفسیرهای ظاهرگرایانه حاکی از نگاه ویژه او در تبیین رابطه زبان دین و واقعیت است. در این مقاله تلاش شده است تا دیدگاه ملاصدرا در خصوص هر دو محور یادشده، یعنی «واقع گرایی زبان دین» و «کیفیت حکایت این زبان از واقعیت و مراتب آن»، بر اساس مبانی حکمت متعالیه مورد بررسی قرار گیرد. هدف اصلی از این پژوهش بیان نظریات ملاصدرا در خصوص مسائل یادشده است. علاوه بر این، یافته‌های این پژوهش نشان خواهد داد که انسجام مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی در حکمت متعالیه زمینه را برای بررسی مسائل جدید بر اساس این مبانی فراهم می‌سازد.

شایان ذکر است که در برخی از مقالات مانند «زبان دین از منظر ملاصدرا» (حسینی، ۱۳۸۱، ص ۶۶)، «زبان دین در تفکر فلسفی ملاصدرا» (نصیری، ۱۳۸۶، ص ۳۱)، «زبان دین از دیدگاه ملاصدرا و قاضی سعید قمی» (حسینی، ۱۳۹۰، ص ۲۲)، «بازخوانی برداشت ملاصدرا از زبان قرآن در اسماء و صفات الهی» (محمدی، ۱۳۸۸، ص ۱۷۷)، «زبان دین از دیدگاه حکمت متعالیه» (اخوان نبی، ۱۳۸۱، ص ۵۷) به مسئله زبان دین از نگاه ملاصدرا پرداخته شده است؛ اما اولاً در تحقیقات انجام‌شده مسئله زبان دین از منظر معناشناسی اوصاف الهی بررسی شده است، و ثانیاً در هیچ یک از مقالات پرسش‌های خاصی که در این مقاله مطرح شده مورد توجه و بررسی قرار نگرفته است.

۱. بررسی رابطه زبان دین و واقعیت از دیدگاه ملاصدرا

با توجه به آنچه گذشت، بررسی رابطه زبان دین و واقعیت از دیدگاه ملاصدرا بر مبنای دو پرسش اساسی قابل بررسی است. نخست این که آیا از دیدگاه ملاصدرا زبان دین حاکی از واقع و به تعبیر دیگر زبانی شناختاری محسوب می‌گردد، یا نه؟ پرسش دیگر این است که، بر فرض حکایت زبان دین از واقع، رابطه زبان دین با واقعیت، مراتب و یا ظهورات آن چگونه رابطه‌ای است؟ آیا زبان دین ابزار بیان واقع و مراتب آن است و هیچ گونه دخالتی در توصیف واقعیت ندارد؟ آیا زبان در ساحت دین همانند یک آئینه منعکس‌کننده مراتب واقع است یا هویت و حقیقت مراتب واقع در پرتو زبان تحقق می‌یابد؟ پاسخ به پرسش‌های یادشده در

پرتو مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی حکمت متعالیه مطرح خواهد شد.

۱-۱. زبان دین و حکایت از واقع از دیدگاه ملاصدرا

دیدگاه غالب متفکران اسلامی در خصوص مسئله حکایت زبان دین از واقع همسو با دیدگاه واقع‌گرایان دینی است، و تنها تأویل‌گرایان افراطی را می‌توان در زمرة پیروان دیدگاه ن الواقع گرایی دینی به حساب آورد. ملاصدرا نیز هرچند در بسیاری از ساحت‌های زبان دین از معانی ظاهری گذر می‌کند و معانی باطنی و تأویلی را بیان می‌نماید، بر اساس شواهد متعدد، دیدگاه وی را باید در زمرة دیدگاه الواقع گرایانی محسوب کرد که زبان دین را زبانی شناختاری و حاکی از واقع می‌دانند. برخی از این شواهد به قرار زیر است.

۱-۱-۱. انتقاد جدی نسبت به برآیندهای غیرقابل پذیرش رویکرد ن الواقع گرایی

از شواهدی که نشان‌دهنده موضع متقدانه ملاصدرا نسبت به غیرشناختاری بودن زبان دین است انتقاد شدید او از شیوه تفسیری تأویل‌گرایان افراطی است، که گزاره‌های وحیانی را بر معانی خیالی و تمثیلی صرف حمل می‌کنند. به نظر ملاصدرا، تأویل الفاظ و عبارات واردشده در قرآن و احادیث به معانی خیالی و تمثیلی صرف که هیچ بهره و نصیبی از واقعیت و حقیقت ندارند سبب می‌شود که زمینه سفسطه و انکار فراهم آید.

علاوه بر این، چنین دیدگاهی مانع در راه هدایت فراهم می‌سازد، چراکه جایز بودن چنین تفاسیری اعتقاد به معاد جسمانی، احوالات قبر، صراط، میزان، بهشت، جهنم و سایر وعده‌ها و وعیدهایی را که خدای متعال از آنها خبر داده است سست و بی‌پایه می‌گردد (صدرالمتألهین، ۱۳۶۶-الف، ج ۴، ص ۱۵۸). به عبارت دیگر، اگر جایز باشد که حقایقی مانند استیلای خدای متعال بر عرش، طوف کعبه، و بوسیلن حجرالاسود بر امور خیالی حمل شود، آنگاه جایز خواهد بود که سایر مواقف قیامت بلکه سایر معارف دینی نیز همین گونه تفسیر گردد، و این امر تباہی‌های عظیمی را به دنبال خواهد داشت (صدرالمتألهین، ۱۳۶۳، ص ۷۷).

۱-۱-۲. تفسیر آیات قرآن در پرتو اصل تطابق و تناظر عالم هستی

ملاصدرا در تفسیر آیات قرآنی بر مبنای اصل تطابق و تناظر عالم هستی در صدد بیان

تصادیقی برای هر یک از حقایقی است که در گزاره‌های وحیانی مطرح شده‌اند، و این شاهدی بر شناختاری بودن زبان دین از دیدگاه ملاصدرا است. بر مبنای اصل تطابق و تناظر عوالم هستی، فهم گزاره‌های وحیانی در پرتو موازنۀ میان عالم معقول و محسوس امکان‌پذیر است. بر این مبنای معانی و حقایق قرآنی، علاوه بر این که از مصادیق طولی در مراتب هستی برخوردار هستند، همچنین این مصادیق در عالم انسانی نیز متناسب با مراتب وجود انسان تحقیق دارد (صدرالمتألهین، ۱۳۶۶_الف، ج ۴، ص ۳۶۹).

برای نمونه، ملاصدرا ضمن تفسیر حقایقی مانند عرش و کرسی به بیان مصادیق آنها در عالم آفاق و انفس پرداخته است و بدین ترتیب با تفسیر کسانی که این حقایق را تنها کنایه از عظمت و بزرگی خدای متعال می‌دانند مخالفت می‌کند. از نظر ملاصدرا، مثال عرش در مرتبه جسم انسان قلب اوست و در مرتبه باطن عبارت از روح حیوانی و یا نفسانی اوست، چنان که در مرتبه باطن نفس ناطقه انسانی است که همان قلب معنوی او و جایگاه استیلاً روح انسانی است (صدرالمتألهین، ۱۳۸۷_الف، ص ۲۸۳؛ ۱۳۶۳، ص ۸۸). چنین تفسیری نشان‌دهنده این است که زبان دین از دیدگاه ملاصدرا حاکی از حقایقی وجودی در مراتب عالم هستی است.

در مثالی دیگر، ملاصدرا در تفسیر آیه نور به بیان مصادیقی از حقایقی مانند «مشکات»، «مصبح»، و «زجاجه» در عالم آفاق و انفس و ابدان انسانی می‌پردازد. در مرتبه جسم انسان، مشکات عبارت است از بدن انسان که در ذات خود مظلوم بوده و قابلیت پذیرش نور را دارد. زجاجه همان قلب جسمانی انسان است که در آن روح حیوانی جای دارد و مصبح نیز اشاره به روح نفسانی دارد. در عالم آفاق نیز مشکات به عالم اجسام اشاره دارد و زجاجه کنایه از مرتبه عرش الهی است و مصبح نیز مرتبه روح اعظم است. در عالم نفوس انسانی نیز مشکات کنایه از عقل هیولانی است که در ذات خود مظلوم است، و زجاجه به مرتبه عقل بالملکه اشاره دارد، و مصبح نیز مرتبه عقل فعال است که بالذات نورانی است و از مرتبه دیگری کسب نور نمی‌کند (صدرالمتألهین، ۱۳۶۶_الف، ج ۴، ص ۳۷۹).

۱-۳. تبیین دیدگاه واقع‌گرانی دینی بر اساس مبانی هستی‌شناختی حکمت متعالیه

دیدگاه واقع‌گرانی دینی با برخی از مبانی هستی‌شناختی حکمت متعالیه نیز کاملاً تبیین‌پذیر است. از دیدگاه ملاصدرا، کلام خدای متعال تنها منحصر در معانی با اصوات و الفاظ نیست،

بلکه عالم و همه موجودات آن، در واقع، مراتب و به تعبیر دقیق‌تر ظهورات کلام الهی هستند، و مرتبه وجود لفظی و کتبی کلام الهی تنها یکی از مراتب کلام الهی محسوب می‌شود (صدرالمتألهین، ۱۹۸۱، ج ۷، ص ۷). از سوی دیگر، بر اساس مبانی هستی‌شناختی حکمت متعالیه، همه مراتب و ظهورات هستی اعم از مرتبه طبیعت، مثال، عقل، و مراتب فوق آن ظهورات یک حقیقت واحدند (صدرالمتألهین، ۱۳۶۰الف، ص ۵۰؛ ۱۳۶۰ب، ص ۵۱). این امر در خصوص موجودات هر یک از مراتب مذکور و به طور کلی همه اموری که بهره و سهمی از وجود داشته باشند از جمله مرتبه وجود لفظی و کتبی حقایق هستی نیز صادق است. بر این اساس، همچنان که همه مراتب و ظهورات عالم هستی مانند عالم عقل و عالم مثال و عالم طبیعت ظهورات یک حقیقت واحد هستند و از آن حکایت می‌کنند، مرتبه وجود لفظی و کتبی کلام الهی - که شامل الفاظ و عبارات و مفاهیم است - به حکم بهره و نصیبیش از وجود، حکایت‌گر آن حقیقت واحد است و فی الجمله از آن حقیقت واحد حکایت می‌کند. با توجه به این مقدمات، پذیرش رویکرد غیرواقع‌گرایانه در زبان دین مستلزم انکار رابطه میان کلام الهی در مرتبه وجود لفظی و کتبی با اصل واقعیت - یعنی حقیقت واحد که همه موجودات هستی ظهورات آن حقیقت واحد به‌شمار می‌روند - است. لازمه انکار این ارتباط پذیرش یکی از این دو امر است: نخست این که مرتبه لفظی و کتبی کلام الهی هیچ بهره‌ای از وجود نداشته باشد، دوم این که رابطه‌ای میان ظاهر - یعنی حقیقت وجود - و مظهر - یعنی مراتب و ظهورات وجود که از جمله این مراتب مرتبه وجود لفظی کلام الهی است - وجود نداشته باشد، که هر دو لازم مذکور باطل است.

توضیح بیشتر در خصوص لوازم یادشده این است که اگر کسی رابطه میان مرتبه ظهور لفظی کلام الهی را با اصل واقعیت انکار کند، آنگاه لازمه‌اش این است که مرتبه ظهور لفظی کلام الهی معدوم محض باشد و هیچ بهره و حقیقتی از وجود نداشته باشد، چراکه الفاظ و مفاهیم از وجود فی غیره برخوردارند، و لحاظ وجود فی غیره بدون وجود فی نفسه محال است. حال اگر کسی مرتبه لفظی کلام الهی را معدوم محض نداند، اما در عین حال رابطه آن را با اصل حقیقتی که حاکی از آن است انکار کند، لازمه‌اش این است که حقیقت شامل دو مرتبه مستقل از یکدیگر باشد: نخست مرتبه ظهور لفظی و یا کتبی کلام الهی که از آن حقیقت واحد حکایت ندارد اما در عین حال خود واقعیت و حقیقت است، و مرتبه دوم همان حقیقت

اصلی است که ارتباط مرتبه ظهور لفظی و یا کتبی کلام الهی با آن انکار شده است. لازمه مذکور امری محال و غیرقابل پذیرش است، چراکه مستلزم ثبویت است و با مبانی توحیدی مورد پذیرش ملاصدرا ناسازگار می‌نماید.

بنابراین، با توجه به این که لوازم دیدگاه ناواقع‌گرایی دینی با مبانی حکمت متعالیه ناسازگار است، می‌توان بدین نتیجه رسید که این دیدگاه از نگاه ملاصدرا پذیرفتی نیست.

۱-۲. کیفیت حکایت زبان دین از واقع از دیدگاه ملاصدرا

با توجه به برخی از نقدهایی که ملاصدرا بر شیوه‌های تفسیری رایج مطرح می‌کند، می‌توان به طور ضمنی نگاه انتقادآمیز او نسبت به برخی از رویکردهای رایج در این خصوص را نتیجه گرفت. برای نمونه، ملاصدرا به شدت رویکرد کسانی را که به تفسیرهای ظاهری از قرآن اکتفا می‌کنند و معانی قرآن را تنها منحصر در مصادیق مادی و محسوس آن می‌دانند نقد می‌کند (صدرالمتألهین، ۱۳۶۳، ص ۹۳). این بدان معناست که از دیدگاه ملاصدرا حکایت زبان دین از واقعیت بر مبنای رویکرد سنتی به نقش زبان در توصیف واقعیت مورد پذیرش نیست، و به تعبیر دقیق‌تر زبان دین توصیف تحت‌اللفظی عالم واقع نیست (صدرالمتألهین، ۱۳۶۶_الف، ج ۴، ص ۳۶۹، ۱۵۸).

در عین حال، نظر دقیق‌تر ملاصدرا در خصوص زبان دین و واقعیت را باید با توجه به تبیین خاص وی از کیفیت نزول وحی به دست آورد، چراکه بررسی کیفیت نزول وحی و چگونگی سخن گفتن خدا با انسان، در واقع، وجه دیگری از تحلیل مسئله رابطه نفس و عالم واقع و به تبع آن رابطه شناخت و واقعیت است (صدرالمتألهین، ۱۳۶۶_الف، ج ۱، ص ۲۹۵).

۱-۲-۱ تبیین کیفیت حکایت زبان دین از واقع بر مبنای کیفیت نزول وحی

به عقیده ملاصدرا، نزول وحی و اخذ معارف الهی از خدای متعال در مرتبه اتحاد انسان با عقل فعال تحقق می‌یابد. روح انسانی، به واسطه پاک شدن از کدورتهای بشری و رسیدن به مرتبه تجرد از بدن، به جوهری قدسی تبدیل می‌شود که در زبان شریعت از آن به روح قدسی و در تعابیر حکمت از آن به عقل فعال تعبیر شده است (صدرالمتألهین، ۱۹۸۱، ج ۷، ص ۲۴).

نکته بسیار مهمی که توجه به آن راهگشای حل مسئله کیفیت حکایت زبان دین از واقع است رویکرد خاص ملاصدرا به چگونگی ادراک حقایق وحیانی در این مرتبه است. از نظر ملاصدرا، ادراک حقایق برای نفس در این مرتبه به جهت فروریختن تعینات نفس و فانی شدن از ذاتش و وحدت و یگانگی با مرتبه عقل فعال تحقق می‌یابد، و اشیاء همان‌گونه که در عالم واقع هستند مشهود نفس واقع می‌گردند (صدرالمتألهین، ۱۹۸۱، ج ۲، ص ۳۵۹). نکته بسیار مهم این است که، در این مرتبه از ادراک، تمایز و بینوتنت میان نفس و عالم واقع مرتفع می‌شود و به تصریح ملاصدرا آنچه را نفس در این مرتبه مشاهده می‌کند چیزی نیست به جز همان که در مرتبه اعیان خارجی واقع شده است و دقیقاً همان عین خارجی را مشاهده می‌کند. با توجه به این تحلیل، چون عینِ حقیقت خارجی معلوم و مشهود نفس واقع می‌شود، شناخت نفس انسان کامل از عالم واقع کاملاً مطابق با واقع خواهد بود و به تعبیر دقیق‌تر عین واقع است، و به تبع، زبان نیز که یکی از مراتب نفس انسان کامل محسوب می‌شود از این عینیت و مطابقت برخوردار است. به تعبیر دیگر، در این مرتبه از ادراک، به دلیل این عینیت و مطابقت، همه توصیفات نفس از عالم واقع کاملاً مطابق با آن است.

علاوه بر این، در تبیین ملاصدرا از کیفیت نزول وحی، واقعیت در ظهر و عیان شدن تابع اراده و به تعبیر دیگر تابع نفس پیامبر (ص) است. بر این اساس، رابطه میان نفس و واقع و در مرتبه‌ای دیگر رابطه میان زبان و واقعیت در حکم رابطه میان اصل و فرع خواهد بود. توضیح این که از نظر ملاصدرا مکالمه حقیقی خدا با انسان - که عبارت است از افاضه علوم و معارف الهی از سوی پروردگار بر قلب کسی که به سمع حقیقی آن را می‌شنود (صدرالمتألهین، ۱۳۸۷، ج ۶۱)، تنها در مرتبه وجود انسان کامل تحقق می‌یابد، و این در حقیقت مخصوص انسانی است که از مرتبه عقل بالقوه به مرتبه عقل بالفعل رسیده است. این مرتبه در واقع مرتبه عقل بسیط است، و شأن صاحب این مرتبه از عقل این است که هر گاه که بخواهد علوم تفصیلی را از مرتبه ذات بسیط خود بر نفس افاضه می‌کند (صدرالمتألهین، ۱۹۸۱، ج ۷، ص ۷). به تعبیر دیگر، در جریان نزول وحی، انسان کامل به واسطه آن که به مرتبه عقل بسیط رسیده است می‌تواند هر گاه که بخواهد حقایق عقلی و معارف الهی را که در مرتبه عقل بسیط به نحو اجمالی موجود است بر صفحه نفس و روح خیالی خویش به گونه‌ای تفصیلی ترسیم کند یا به تعبیر دیگر نازل کند. به نظر ملاصدرا مکالمه میان خدای

متعال و پیامبر (ص) در مقام «قاب قوسین او ادنی»، که همان مقام قرب و جایگاه صدق و معدن وحی و الهام است، از نوع مکالمه حقیقی است، که عبارت است از افاضه و استفاضه حقایق و معارف الهی. این مرتبه از کلام مرتبه اعلای کلام و همان تعليم وحیانی است که در آیه شریفه «وَ مَا كَانَ لِيَسْرُ أَنْ يَكُلُّمَ اللَّهَ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلَىٰ حَكْيَمٌ» (شوری: ۵۱) بدان اشاره شده است (صدرالمتألهین، ۱۳۶۰_الف، ص ۱۹).

مطابق تحلیل فوق از کیفیت نزول وحی، نفس در این مرتبه از ادراک منفعل نیست، بلکه به نوعی فعال و خلاق است، و به دلیل همین خلاقيت می‌توان گفت که واقعیت در ظهور تابع نفس انسان کامل است. به تعبیر دیگر، این انسان کامل است که واقعیتی را که در مرتبه عقل بسیط و به نحو اجمالی مکنون و مخزون است به گونه‌ای تفصیلی به ظهور می‌رساند. بر اساس همین امر نیز می‌توان گفت که رابطه نفس و واقع در این دیدگاه به رابطه اصل و فرع تبدیل می‌شود. به عبارت دیگر، انسان کامل واقعیت پوشیده و پنهان در مرتبه عقل بسیط را به ظهور تفصیلی می‌رساند، و از این جهت نفس انسان کامل در حکم اصل و علت خواهد بود، و مرتبه ظهور تفصیلی واقع در حکم فرع و معلوم وجود انسان کامل است. پس ظهور واقعیت تابع نفس انسان کامل است.

۲-۲-۱. برآیندهای معرفت‌شناختی و زبان‌شناختی دیدگاه ملاصدرا در مسئله کیفیت نزول وحی

بر مبنای تبیین ملاصدرا از کیفیت نزول وحی و وابستگی ظهور حقایق به مراتب وجودی انسان کامل، برآیندهای معرفت‌شناختی و زبان‌شناختی بسیار بدیع و جدیدی در حوزه رابطه زبان دین با واقعیت و صدق قابل استبطاط است که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره خواهد شد.

الف. عینیت زبان و واقعیت در مرتبه وجود انسان کامل. بر اساس نظام معرفت‌شناختی ملاصدرا در نزول وحی، رابطه زبان دین با واقعیت کاملاً متفاوت از نوع رابطه‌ای است که در رویکردهای سنتی بر مبنای رئالیسم خام میان زبان و عالم واقع ترسیم می‌شود. در معرفت‌شناصی مبتنی بر رئالیسم خام، تمایز و دوگانگی میان نفس و عالم واقع

وجود دارد، و این تمایز میان زبان که یکی از مراتب ذهن یا نفس محسوب می‌شود با عالم واقع نیز برقرار است. در رویکرد سنتی، بر مبنای این پیشفرض که عالم واقع کاملاً مستقل از دستگاه ادراکی بشر وجود دارد، زبان ابزار بیان واقع و واسطه کاملاً امینی است که وظیفه توصیف عالم واقع را بر عهده دارد (لاینز، ۱۳۸۶، ص ۱۳). در این دیدگاه، رابطه زبان و واقعیت رابطه‌ای یک‌جانبه و زبان تابع واقعیت است، اما بر مبنای نظام معرفت‌شناسی ملاصدرا و تحلیل وی از کیفیت نزول وحی، تمایز میان ذهن و عالم واقع در مرتبه اتحاد با عقل فعال مرتفع می‌شود، و بر همین اساس زبان واقعیت به نوعی تبدیل به دو وجه از یک حقیقت و در تعییری دقیق‌تر تبدیل به حقیقتی واحد می‌شوند. بر این اساس، گزاره‌های وحیانی در حقیقت ظهور دیگری از واقعیت محسوب می‌شوند که مانند سایر مراتب پیشین در ظهور وابسته به وجود انسان کامل هستند. به تعییر دیگر، واقعیت پوشیده و پنهانی که در مرتبه عقل بسیط به نحو اجمالی وجود دارد، در مراتب وجود انسان کامل ظهورات متعددی می‌یابد که یک مرتبه آن مرتبه ظهور لفظی حقایق وحیانی است، که در قالب گزاره‌های وحیانی تجلی می‌یابد. بنابراین گزاره‌های وحیانی در این دیدگاه عین واقعیت خواهند بود، چراکه در حقیقت ظهوری دیگر از واقعیتی است که آن را توصیف می‌کند. بر این اساس، زبان عین واقعیت و واقعیت عین زبان خواهد بود.

ب. تعین ظهور واقعیت در کلام انسان کامل. با پذیرش این دیدگاه که ظهور واقعیت تابع نفس انسان کامل است، به حکم رابطه خاصی که میان نفس و عالم واقع برقرار است، رابطه میان زبان و واقعیت نیز تحت تأثیر این رابطه قرار خواهد گرفت، چراکه از منظر هستی‌شناختی، ذهن و زبان از مراتب نفس محسوب می‌شوند. لذا، همچنان که ظهور واقعیت تابع نفس انسان کامل است، تابع سایر مراتب وجودی او از جمله مرتبه ذهن و زبان وی نیز خواهد بود. بر اساس این رویکرد هستی‌شناختی، زبان صرفاً ابزار بیان و توصیف واقعیت نیست، بلکه به تبع رابطه میان نفس و واقع، محیط بر واقع خواهد بود و واقعیت به نوعی هویت و تعین خود را در نفس و به تبع آن در کلام و سخن انسان کامل می‌یابد.
لازم به ذکر است که فاعلیت نفس انسان کامل تنها منحصر به مرتبه صورت‌های عقلی کلی نیست، بلکه در سایر مراتب واقعیت نیز جاری و ساری است. برای نمونه، نفس انسان کامل از این توانایی برخوردار است که بر هیولای عالم تأثیر بگذارد و صورتی را از ماده خلع

و صورتی دیگر بر آن پوشاند. امر به نزول باران، امر به نزول بلایابی مانند طوفان و سیل و زلزله به منظور متنبه نمودن انسان‌ها، و سایر معجزات انبیاء را می‌توان نمونه‌هایی از تأثیرپذیری واقع از نفس انسان کامل دانست (صدرالمتألهین، ۱۳۶۰-ب، ص ۳۴۳).

ج. وابستگی صدق گزاره‌های توصیفگر عالم واقع به انسان کامل. با پذیرش دیدگاه فوق، یعنی ارتباط میان ظهور واقعیت و نفس انسان کامل، مسئله صدق در زبان دین نیز صورتی خاص می‌یابد. توضیح این که بر مبنای معرفت‌شناسی مبتنی بر رئالیسم خام، زبان ابزار بیان و توصیف واقعیت است. در این دیدگاه زبان در صورتی متصف به صدق می‌گردد که با واقعی که آن را توصیف می‌کند مطابقت داشته باشد، و بر این مبنای صدق زبان تابع مطابقت با واقع خواهد بود. اما، در هستی‌شناسی حکمت متعالیه، چون در مرتبه اتحاد با عقل فعال ظهور واقعیت وابسته به نفس انسان کامل است، واقعیت مرتبه‌ای از مراتب وجود انسان کامل محسوب می‌شود. به تعبیر دیگر، در مرتبه اتحاد با عقل فعال - که مطابق با مرتبه روح در عرفان است - همه تعینات نفس فرومی‌ریزد و نفس انسان از چنان ظهور گسترده و بی‌کرانه‌ای برخوردار می‌شود که در این مرتبه به هر چه اشاره کند گویا به خود اشاره کرده و اگر به خود اشاره کند گویا به همه مراتب هستی اشاره کرده است. با توجه به این که همه آنچه در عالم هستی موجود است ظهور اسماء الهی است، همه روایاتی که در آن انسان کامل به عنوان منبع و مخزن علم الهی توصیف شده است اشاره به مرتبه مذکور دارد (صدرالمتألهین، ۱۳۶۶-ب، ج ۲، ص ۶۱۶؛ فروخ صفار، ۱۴۰۴، ص ۶۱).

در این مرتبه از آنجا که ظهورات واقعیت مرتبه‌ای از مراتب وجود انسان کامل است، آنچه را انسان کامل بیان می‌کند از متن واقع بیان می‌کند، و به همین خاطر نیز سخن او عین صدق است، نه این که متصف به صدق گردد. زیرا واقعیت ثانوی دیگری جز انعکاس و تجلیات نفس انسان کامل وجود ندارد تا مسئله مطابقت یا عدم مطابقت ادراک انسان با واقع مطرح گردد. بر این اساس، آنچه از تفسیر و بیان واقع در زبان (کلام) انسان کامل ظهور می‌یابد در حکم عین واقع و عین صدق خواهد بود. در این دیدگاه، جهان هستی در صدق تابع تفسیر انسان کامل می‌شود. به عبارت دیگر، تنها اموری که با تفسیر انسان کامل از هستی مطابقت داشته باشد صدق و حق محسوب می‌گردد. به نظر می‌رسد که مسئله عصمت انسان کامل که در اندیشهٔ دینی مطرح شده است بر پایهٔ این تبیین معنای عمیق‌تری نسبت به معنای

رایج و عرفی آن پیدا می‌کند. در تلقی رایج، عصمت به معنای مصونیت از اشتباه و گناه است، بدین معنا که رفتار و گفتار انسان کامل مطابق با حق است. اما، بر مبنای هستی‌شناسی پادشاه، این انسان کامل است که حقیقت و واقعیت را به ظهور می‌رساند. معیت دوجانبه حقیقت و انسان کامل که در احادیث مانند «عَلَى مَعِ الْحَقِّ وَ الْحَقُّ مَعَهُ وَ عَلَى لِسَانِهِ وَ الْحَقُّ يُدُورُ حَيْثُمَا دَازَ عَلَى» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۰، ص ۴۳۲) یا «رَحْمَ اللَّهُ عَلَيْهِ اللَّهُمَّ أَذِرِ الْحَقَّ مَعَهُ حَيْثُ دَازَ» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۳۸، ص ۳۵) ذکر شده است، مؤید دیدگاه مذکور است. معیت وجود مبارک حضرت امیر المؤمنان (ع) با حق اشاره به این امر دارد که صدق افعال و گفتار انسان کامل در مطابقت با امر دیگری مورد ارزیابی قرار نمی‌گیرد، بلکه افعال و گفتار انسان کامل عین حق و حقیقت است. همچنین معیت حق با وجود مبارک حضرت علی (ع) و گردیدن حقیقت به دور وجود مبارک آن حضرت اشاره به این امر دارد که حقیقت در وجود انسان کامل به ظهور می‌رسد، و به تعبیر دیگر حقیقت در ظهور خویش وابسته به وجود انسان کامل است. ملاصدرا نیز در تعبیری از انسان کامل به کتاب ناطق و از کتاب به امام صامت تعبیر می‌کند (صدرالمتألهین، ۱۳۶۶_ب، ج ۲، ص ۵۱۳). با توجه به این که کتاب از نظر ملاصدرا شامل کتاب تکوین و تشریع است، معنای این عبارت این است که توصیف حقیقی کتاب تکوین و تشریع تنها از زبان انسان کامل امکان‌پذیر است. به عبارت دیگر، واقعیت هم در وجود و هم در توصیف انسان کامل ظهور تفصیلی می‌یابد.

۲. تبیین مطابقت و عینیت گزاره‌های وحیانی با واقع در عین نیاز به تأویل

با توجه به آنچه گذشت، بر مبنای وحدت میان نفس و واقع، توصیفات نفس از عالم واقع مطابق با آن و بلکه عین واقع خواهد بود. از این رو، گزاره‌های وحیانی، که به نوعی توصیف انسان کامل از مراتب هستی محسوب می‌شود، عین واقع است. این توصیف از آن جهت به انسان کامل مناسب است که ظهور حقایق وحیانی در کسوت الفاظ و عبارات در مرتبه خیال انسان کامل تحقق می‌یابد (صدرالمتألهین، ۱۳۶۰_الف، ج ۱۹؛ ۱۳۶۶_الف، ج ۶، ص ۲۷۶). همچنین از آن جهت عین واقع است که، در مرتبه اتحاد انسان کامل با عقل فعال، همه تعیینات نفس فرومی‌ریزد و نفس از چنان ظهور گسترشده و بی‌کرانه‌ای برخوردار می‌گردد که به هر چه اشاره کند گویا به خود اشاره کرده و اگر به خود اشاره کند گویا به همه مراتب هستی اشاره کرده است.

اما، از سوی دیگر، از نظر ملاصدرا، فهم دلالت‌های زبان دین در پرتو تأویل این زبان میسر است. از این رو، این پرسش اساسی مجال طرح می‌یابد که تأویلی بودن زبان دین با عینیت و مطابقت آن با واقع چگونه قابل جمع است؟ تأویلی بودن زبان مستلزم این است که الفاظ و عبارات بر معانی اصلی و حقیقی‌ای که در ازای آنها وضع شده‌اند بازگردانیده شوند، در حالی که مطابقت زبان با واقع در نگاه رایج بدین معناست که لفظ در ازای معنای اصلی خویش وضع شده است و نیازی به تأویل و بازگرداندن لفظ به معنایی جز معنای ظاهری آن ندارد. لذا اگر بر مبنای تحلیل یادشده گزاره‌های وحیانی، که توصیفات انسان کامل از مراتب و ظهرورات عالم هستی محسوب می‌گردد، مطابق با واقع و به تعبیر دقیق‌تر عین واقع است، ضرورت تأویل در زبان دین چیست؟

نخستین پاسخی که می‌توان مطرح کرد این است که از نظر ملاصدرا الفاظ و عبارات در زبان دین در ازای معانی حقیقی و نه معانی حسی وضع شده‌اند. خصوصیات و عوارض جسمانی مصاديق حسی اموری زائد بر معنا محسوب می‌شوند که برای وصول به معانی حقیقی باید کنار گذاشته شوند. این مرتبه از معنا همان معنای حقیقی است که در همه مراتب حسی و خیالی و عقلی وجود دارد، و الفاظ در حقیقت در ازای همین مرتبه وضع شده‌اند. بنابراین، چون محکی عنه حقیقی الفاظ در حقیقت این مرتبه از معناست، دلالت در این صورت دلالتی حقیقی محسوب می‌شود. در واقع تأویل لفظ در این رویکرد صرفاً به معنای پیراستن لفظ از خصوصیات و عوارض زائد بر معنای حقیقی است. با توجه به این مبنای، در پاسخ به پرسش اخیر، می‌توان گفت که زبان دین، از وجه دلالت بر معنای حقیقی الفاظ، زبانی مطابق با واقع است اما، از آن وجه که این معنای حقیقی مشترک میان معانی حسی و خیالی و عقلی است و در هر یک از این مراتب معنا به نوعی با خصوصیات و عوارض آن مرتبه همراه است، زبانی تأویلی است.

پاسخ دیگری نیز می‌توان به این پرسش داد. بر مبنای هستی‌شناسی خاص ملاصدرا، که پیش از این بدان اشاره شد، وجه مطابقت زبان دین با واقع در حقیقت بدان جهت است که، در مرتبه اتحاد نفس با عقل فعال، ظهور واقعیت وابسته به نفس انسان کامل است و بنابراین واقعیت مرتبه‌ای از مراتب وجود انسان کامل محسوب می‌شود. به عبارت دیگر، چون ظهور عینی واقعیت و ظهور لفظی آن هر دو وابسته به وجود انسان کامل و عین یکدیگرند، می‌توان

گفت زبان و واقعیت در این مرتبه کفو یکدیگر هستند. واقعیت در ظهور عینی از آن جهت وابسته به وجود انسان کامل است که انسان کامل که به مرتبه عقل بسیط نائل شده است واقعیت مکنون و مخزون در مرتبه عقل بسیط را به ظهور توصیلی می‌رساند (صدرالمتألهین، ۱۹۸۱، ج ۷، ص ۷). همچنین مرتبه ظهور لفظی واقعیت نیز از آن رو وابسته به وجود انسان کامل است که این ظهور در مرتبه خیال انسان کامل محقق می‌گردد (صدرالمتألهین، ۱۳۶۳، ص ۳۶). کفو بودن زبان و واقع که تعبیر دیگری از مطابقت زبان و واقعیت است نیز از آن جهت است که نفس انسان کامل در این مرتبه به دلیل تمامیت و شدت وجودی محیط بر عوالم و ظهورات وجود است. بر این مبنای آنچه از تفسیر و بیان واقع در کلام انسان کامل ظهور می‌یابد در حکم عین واقع و عین صدق خواهد بود. لذا می‌توان گفت که زبان دین نسبت به انسان کامل زبانی مطابق با واقع است. اما این عینیت زبان و واقع نسبت به سایر افرادی که در مرتبه وجودی انسان کامل نیستند محقق نیست، و بنابراین فهم آن نیاز به تأویل دارد. به عبارت دیگر، زبان دین برای مخاطبان خاص این زبانی مطابق با واقع است، و مخاطب خاص در فهم گزاره‌های وحیانی نیاز به تأویل آن ندارد، در حالی که نسبت به مخاطب عام حکم آن متفاوت است. با توجه به تحلیل فوق، می‌توان گفت که سرّ انحصار فهم قرآن به مخاطبان خاص آن در روایاتی مانند «إِنَّمَا يَعْرُفُ الْقُرْآنَ مَنْ خُوَطِبَ بِهِ» (محدث نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۷، ص ۳۳۵) بدین خاطر است که در این مرتبه زبان و واقع کفو یکدیگر هستند.

پاسخ اخیر را می‌توان بر مبنای نظریه تشکیک در ظهور، که مورد پذیرش ملاصدرا است، به بیانی دیگر مطرح کرد. بر مبنای نظریه تشکیک در ظهور، واقعیت از مراتب و ظهورات متعددی برخوردار است، و به تبع این امر زبان نیز، که واقعیت را به ظهور می‌رساند، ذومراتب خواهد بود. پس می‌توان گفت که هر مرتبه از واقع با مرتبه خاصی از زبان کفو یکدیگر هستند. بدیهی است که عینیت و مطابقی که میان مراتب هم کفو زبان و واقع برقرار است خاص همان مرتبه است و این مطابقت میان مرتبه خاصی از واقع با مرتبه دیگری از زبان برقرار نیست. در واقع، تمثیلی بودن، نمادین بودن، یا استعاری بودن زبان برای مخاطبی است که نزد او زبان و محکی عنه آن کفو یکدیگر نباشد. برای نمونه، در حوزه زبان دین، الفاظ و مفاهیمی چون عرش، کرسی، صراط و نظایر آنها نسبت به مخاطبان عام از آن جهت جنبه تشبیه، تمثیل،

مجاز، یا استعاره پیدا می‌کند که مخاطب تنها با مصاديق حسی این الفاظ و عبارات آشناست و با سایر مصاديق آنها آشنا نیست، و چون این الفاظ در حوزه زبان دین در ازای مرتبه دیگری از معانی وضع شده‌اند، برای چنین مخاطبی زبان واقع در این مرتبه کفویکدیگر نیستند. در مقابل، همین الفاظ و عبارات نسبت به مخاطبی که علاوه بر مصاديق حسی با سایر مصاديق آن از جمله مصاديق خیالی و عقلی آن نیز آشنا باشد جنبه حقیقی خواهد داشت، زیرا مخاطب خاص به دلیل احاطه بر مراتب وجود بدین امر آگاه است که این الفاظ و عبارات در ازای کدام مرتبه از مراتب واقعیت وضع شده است، و به همین سبب زبان واقعیتی که حاکمی از آن است نسبت به چنین مخاطبی کفویکدیگر خواهد بود.

بر مبنای تحلیل یادشده، زبان دین نسبت به مخاطبان عام آن غیرمطابق با واقع است – منظور واقع در سطح مخاطبان عام است – و فهم آن نیاز به تأویل دارد، در حالی که این زبان نسبت به مخاطبان خاص آن مطابق با همه مراتب واقع است و مخاطب خاص در فهم آن نیاز به تأویل نخواهد داشت.

۳. نتیجه

در پرتو مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی ملاصدرا، می‌توان تبیین‌های بسیار دقیق‌تری درباره «رابطه زبان دین و واقعیت» و «کیفیت حکایت زبان دین از واقعیت» مطرح کرد. انتقادات جدی ملاصدرا نسبت به برآیندهای غیرقابل پذیرش رویکرد ناواقع‌گرایی، مانند سفسطه و انکار حقایق دینی، و نیز شیوه تفسیری ملاصدرا در پرتو اصل تطابق و تناظر عوالم هستی، کاملاً گویای رویکرد واقع‌گرایانه او نسبت به زبان دین است. علاوه بر این، بر اساس مبانی هستی‌شناصی در حکمت متعالیه، کلام الهی یکی از مراتب ظهرات واقعیت و حقیقت است و غیرشناختاری دانستن زبان دین در حقیقت به منزله انکار رابطه ظاهر و مظہر و به عبارتی انکار رابطه علت و معلول است که امری محال است.

بر اساس مبانی حکمت متعالیه در خصوص کیفیت حکایت زبان دین از واقعیت، نکات بسیار جدیدی قابل طرح است. با توجه به این که واقعیت در ظهور تفصیلی وابسته به وجود انسان کامل و تابع مراتب وجودی او از جمله ذهن و زبان است، اولاً رابطه زبان و واقعیت در مرتبه وجود انسان کامل رابطه اصل و فرع است، و زبان صرفاً ابزار بیان واقع نیست، بلکه محیط بر واقع است، و واقعیت هویت تفصیلی خویش را در این مرتبه آشکار می‌سازد. ثانیاً

آنچه از واقعیت در کلام و سخن انسان کامل ظهور می‌یابد عین واقعیت و عین صدق است. در این دیدگاه، همچنان که واقعیت در ظهور تفصیلی تابع انسان کامل است، در صدق نیز تابع تفسیر انسان کامل می‌شود و تنها اموری که با تفسیر انسان کامل از هستی مطابقت داشته باشند صدق و حق محسوب می‌شوند. علاوه بر این، با توجه به این که واقعیت هم در مرتبه ظهور تفصیلی و هم در مرتبه ظهور لفظی وابسته به وجود انسان کامل است، می‌توان گفت که زبان و واقعیت در این مرتبه کفویکدیگر هستند و زبان دین نسبت به انسان کامل زبانی مطابق با واقع محسوب می‌شود. عینیت زبان و واقع نسبت به سایر نقوصی که در مرتبه وجودی انسان کامل نیستند محقق نیست، و بنابراین فهم آن نیاز به تأویل دارد. به تعبیر دیگر، زبان دین برای مخاطبان خاص این زبان زبانی مطابق با واقع است، و مخاطب خاص در فهم گزاره‌های وحیانی نیاز به تأویل آنها ندارد، در حالی که نسبت به مخاطب عام حکم آن متفاوت است.

کتاب‌نامه

اخوان نی، قاسم (۱۳۸۱)، «زبان دین از دیدگاه حکمت متعالیه»، قبسات، ش ۲۵، ص ۵۷-۶۴.
حسنی، سیده معصومه (۱۳۹۰)، «زبان دین از دیدگاه ملاصدرا و قاضی سعید قمی»، اندیشه دینی، ش ۳۸، ص ۲۳-۴۸.

حسنی، معصومه (۱۳۸۱)، «زبان دین از منظر ملاصدرا»، قبسات، ش ۲۵، ص ۶۶-۸۸.
صدرالمتألهین، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۰_الف)، اسرارالآیات، تصحیح محمد خواجه، تهران: انجمن حکمت و فلسفه.

صدرالمتألهین، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۰_ب)، الشواهد الربویه، تصحیح سید جلال الدین آشتیانی، مشهد: المركز الجامعى للنشر.

صدرالمتألهین، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۳)، مفاتیح الغیب، تصحیح محمد خواجه، تهران: مؤسسه تحقیقات فرهنگی.

صدرالمتألهین، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۶_الف)، تفسیر القرآن الکریم، تصحیح محمد خواجه، قم: بیدار، ۲ج.

صدرالمتألهین، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۶_ب)، شرح اصول کافی، تصحیح محمد خواجه، تحقیق علی عابدی شاهرودی، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

صدرالمتألهین، محمد بن ابراهیم (۱۳۸۷_الف)، سه رساله فلسفی، تصحیح سید جلال الدین آشتیانی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۳ج.

صدرالمتألهین، محمد بن ابراهیم (۱۳۸۷-ب)، *المظاہرالالهیہ*، تهران: بنیاد حکمت صدرا.

صدرالمتألهین، محمد بن ابراهیم (۱۹۸۱)، *الحکمہ المتعالیہ فی الاسفار العقلیہ الاربعہ*، بیروت: دار احیاء التراث.

فرو، تالیا (۱۳۸۲)، *فلسفه دین*، ترجمة انسالله رحمتی، تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی.

فروخ صفار، محمد بن حسن (۱۴۰۴)، *بصائر الدرجات*، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی.

لاینز، جان (۱۳۸۳)، مقدمه‌ای بر معناشناسی زبان‌شنختی، ترجمة حسین واله، تهران: گام نو.

مجلسی، محمد تقی (۱۴۰۴)، *بحارالأنوار*، بیروت: موسسه الوفاء.

محمدث نوری (۱۴۰۸)، *مستدرک الوسائل*، قم: موسسه آل البيت.

محمدی، ناصر (۱۳۸۸)، «بازخوانی برداشت ملاصدرا از زبان قرآن در اسماء و صفات الهی»، اندیشه نوین دینی، ش ۱۷، ص ۱۷۷-۲۰۵.

نصیری، منصور (۱۳۸۶)، «زبان دین در تفکر فلسفی ملاصدرا»، *معرفت*، ش ۱۱۳، ص ۳۱-۵۲.

هیک، جان (۱۳۸۱)، *فلسفه دین*، ترجمة بهزاد سالکی، تهران: الهدی.

Cupitt, D. (1981), *Taking Leave of God*. New York: Crossroad.

Hick, John (2001), *Dialogues in the Philosophy of Religion*. New York: Palgrave.

Lakoff, George, and Mark Johnson (1999), *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to the western Thought*, New York: Basil books.

Mill, John Stuart (1874), *Three Essays on Religion*, New York: AMS Press.

Tilghman, B. R. (1993), *An Introduction to Philosophy of Religion*, Oxford: Blackwell.

Mulla Sadra on the Relation between Religious Language and Reality

Vahide Fakhar Noghani¹

Reception Date: 2015/10/23

Sayyid Morteza Hoseini Shahrudi²

Acceptance Date: 2016/2/14

The relationship between religious language and reality is an important issue in the debate on religious language. Ideas and theories which have been raised on this issue can be divided into two categories of "religious realism" and "religious non-realism". In this study, we shall explore the ideas of Mulla Sadra on "the relationship between religious language and reality" and "how religious language narrates reality". In addition, this study aims at offering a completely new and modern explanation of these issues based on the ontological and epistemological principles of Transcendental Philosophy of Mulla Sadra.

Keywords: religious language, Mulla sadra, revelation, religious realism

1. Assistant Professor, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: fakhar@um.ac.ir

2. Professor, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. (corresponding author). Email: shahrudi@um.ac.ir

Contents

Kierkegaard's Religious Understanding of "Subjectivity"	1
<i>Mohammad Asghari and Neda Mohajel</i>	
Al-Ghazali on the Training Role of Prophets in Human's Epistemic Development	23
<i>Mitra (Zahra) Poursina</i>	
The Impact of Prayer on the Orderly Cosmos: A Comparative study of Mortaza Mutahhari and Eleonore Stump	47
<i>Omehani Jarrahi and Abd-al-Rasool Kashfi</i>	
Analogical Theology or Gradational Theology	69
<i>Aflatun Sadeghi</i>	
Religious Realism vs. Anti-realism: Revisiting Don Cupitt, Paul Badham and D. Z. Phillips	91
<i>Ali Sadeqi</i>	
Invention of the meaning in Sartre's view and criticism in accordance with cognitivism principles	119
<i>Davoud Sedighi and Amirabbas Alizamani</i>	
Optimistic Naturalism and the Meaning of Life	143
<i>Masud Tusi Saeedi</i>	
Mulla Sadra on the Relation between Religious Language and Reality	165
<i>Vahide Fakhar Noghani and Sayyid Morteza Hoseini Shahrudi</i>	
A New Recast of Gödel's Ontological Argument in Hájek's Language	183
<i>Mohammad Maarefi and Mohsen Feyzbakhsh</i>	
Thomas Aquinas on Imperfect and Perfect Happiness and Seeing God	205
<i>Hosein Hooshangi and Mansooreh Maleki</i>	
Subscription Form	223
Abstracts (in English)	225

In the name of Allah the compassionate the merciful

PHILOSOPHY OF RELIGION RESEARCH

Biannual Journal of Philosophy of Religion
Vol. 14, No. 1, (Serial 27), Spring & Summer 2016

Publisher: Imam Sadiq (p.b.u.h) University

Director: Hoseinali Sa'di

Editor in Chief: Reza Akbari

Literary Editor: Mohamad Ebrahim Baset

Director of Executive Affairs: Amir Hossein Mohamadpur

Editorial Board:

Gholamhosein Ebrahimi Dinani (professor)

Reza Akbari (professor)

Ahmad Pakatchi (assistant professor)

Mohsen Javadi (professor)

Mohsen Jahangiri (professor)

Najafqoli Habibi (associate professor)

Sayyed Hasan Sa'adat Mostafavi (professor)

Mohammad Sa'idi Mehr (professor)

Boyouk Alizadeh (assistant professor)

Ahad Faramarz Qaramaleki (professor)

Mohammd Kazem Forqani (assistant professor)

Reza Mohammadzadeh (associate professor)

Zia Movahhed (professor)

Abdollah Nasri (professor)

Hosein Hooshangi (associate professor)

240 Pages / 30000 RIS

Imam Sadiq (p.b.u.h) University, Modiriat Bridge,
Shahid Chamran Exp.way Tehran, Islamic Republic of Iran

Scientific & Editorial Affairs:

Departement of Islamic Philosophy and Kalam, Faculty of Theology
Tel: 88094001-5 Fax: 88385820 E-mail: pfdin@isu.ac.ir

www.nameh-i-hikmat.journals.isu.ac.ir

Management of Technical and Printing: Management of Production and
Publication of Scientific Works

Tel: 88084001-5 (528), Fax: 88094915, E-mail: mag@isu.ac.ir

Management of Sales and Distribution: Sales and Distribution Office
Tel: 88084001-5 (512), Fax: 88094915